

УДК 379.8:94(477)«17»

Володимир Пилипенко



## КНИЖКИ В ЖИТТІ КОЗАЦЬКОЇ ЕЛІТИ ГЕТЬМАНЩИНИ (НА МАТЕРІАЛАХ ЩОДЕННИКІВ ЯКОВА МАРКОВИЧА, МИКОЛИ ХАНЕНКА ТА ПЕТРА АПОСТОЛА)<sup>1</sup>

DOI: 10.5281/zenodo.7378991

© В. Пилипенко, 2022. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2133-243X>

**Мета роботи.** На основі щоденників представників козацької еліти Гетьманщини визначити ставлення до книжок у освічених колах цього стану.

**Завдання роботи.** Визначити згадки про книжки та друковану продукцію в щоденниках, каталогізувати цю інформацію, окреслити ставлення до книжок у авторів щоденників.

**Актуалізація теми.** Українська козацька старшина як суспільний стан упродовж щонайменше трьох століть перебуває в центрі уваги дослідників. За цей час кілька разів змінювалася історична парадигма і, як наслідок, оцінка діяльності козацької старшини. Сьогодні в суспільстві є запит на історію власних, а не чужих, як російське дворянство, еліт. Саме тому зростає інтерес до дослідження різних сфер життя козацької старшини. Це дозволяє поглянути на їх не лише як на воїнів, а й як на суспільний стан, який постав і розвився, намагався усвідомити себе, боровся за власне збереження. Гарна освіта є необхідною для політичної еліти держави, і старшина з кінця XVII ст. почала дбати про неї своїх дітей. А під час навчання закладалася повага до книжки, що можна побачити на прикладі збережених щоденників Якова Марковича, Миколи Ханенка та Петра Апостола.

**Наукова новизна** роботи полягає у спробі комплексного висвітлення ролі книжок, репрезентованої у щоденниках представників козацької еліти XVIII ст.

**Висновки.** Тексти щоденників дають можливість каталогізувати номенклатуру дій щодо книжки. Так, книжки купували, дарували, позичали, виписували з-за кордону, переписували, пересилали один одному. Про дбайливе ставлення до книжки свідчать згадки про каталогізування бібліотеки, постійні нагадування різним адресатам повернути позичену книжку, значні витрати на покупку книжок та послуги інтролігаторів.

**Ключові слова:** козацька старшина, мемуари, дозвілля, Гетьманщина XVIII ст.

**Постановка проблеми.** Козацька старшина, як провідний стан українського суспільства та керівний стан української держави сер. XVII–XVIII ст., виникла в результаті національно-визвольної війни сер. XVII ст. І поки точилися війни з Річчю Посполитою, головними і найбільш шанованими ознаками були особиста мужність, сміливість, військова вдача. Але з часом, коли війни припинилися й настав відносно спокійний час (звісно, наскільки цей вислів можна застосувати до др. пол. XVII ст.), значення почали набувати інші риси та уміння, які були потрібні для мирного часу. Освіченість була однією з них. Наприкінці XVII ст. інтелектуальним центром для дітей козацької старшини став Києво-Могилянський колегіум. Там козацькі сини знайомилися із античною культурою, іноземними мовами, вільними мистецтвами тощо. У тих стінах їм прищеплювали повагу до книжки. І, судячи зі збережених щоденників представників старшини, робили це досить успішно. Діаріюші Якова Марковича, Миколи Ханенка та Петра Апостола дають достатній матеріал для аналізу ролі книжки в житті вищих прошарків козацької старшини.

<sup>1</sup> Матеріал підготовлений під час стажування за програмою «Research Perspectives Ukraine» від Німецького історичного інституту у Варшаві (<https://www.dhi.waw.pl/en.html>).

**Мета статті.** На основі щоденників представників козацької еліти Гетьманщини визначити ставлення до книжок у освічених представників козацької еліти. Для досягнення мети слід виділити окремі дослідницькі завдання: визначити згадки про книжки та друкування продукцію у щоденниках, каталогізувати цю інформацію, окреслити ставлення до книжки в авторів щоденників.

**Аналіз джерел та останні дослідження.** Джерелами дослідження є щоденники трьох представників відомих козацько-старшинських родів: Якова Марковича, Миколи Ханенка та Петра Апостола. Вони були введені до наукового обігу ще у XIX ст., відтоді лише окремі частинки діаріюшів були додруковані. Незважаючи на те, що записи збереглися не за всі роки, коли автори вели щоденники (наприклад, у Миколи Ханенка існує пробіл від 1734 до 1741 рр. включно), вони дозволяють реалізовувати поставлені дослідницькі завдання. Інтерес до щоденників козацької старшини зберігається від часу їхньої публікації і кожен дослідник знаходить в них те, що цікаво саме йому. Щоденники дають інформацію щодо політичної та економічної історії, родинних зв'язків<sup>2</sup>, історії культури<sup>3</sup>, повсякдення<sup>4</sup> та дозвілля<sup>5</sup>. Дослідники аналізували щоденники й з погляду джерелознавства<sup>6</sup>.

**Виклад основного матеріалу.** Яків Маркович (1696–1770 рр.), Микола Ханенко (1693–1760 рр.) та Петро Апостол (1710–1758 рр.) були майже ровесниками, представниками молодших поколінь дуже впливових, багатих козацьких старшинських родин. Вони отримали гарну освіту, завдяки сімейним зв'язкам обіймали керівні посади, примножуючи сімейні статки. Усі вони вели щоденники, які в більшості збереглися до сьогодні. Усе це разом складає колективний портрет «золотої молоді» Гетьманщини першої половини XVIII ст. Тим цікавіше зануритися в їхні щоденники, адже в них відображені різні аспекти життя авторів. При чому, варто відмітити, що самі ці діаріюші були текстами не для сторонніх очей. На цьому неодноразово наголошували різні дослідники.

Почнемо зі щоденника Миколи Ханенка<sup>7</sup>. Одразу зазначу, що моїм завданням не було перерахувати усі згадки про книжки. Робити це, на мою думку, не варто, адже не усі записи збережені і, звісно, автори читали значно більше, ніж згадували про це у своїх записах. Натомість було б цікаво зрозуміти, що робили із книжкою. Загалом, згадок про них у щоденнику М. Ханенка багато. Але виокремлюються роки, коли автор був у Санкт-Петербурзі. Пояснити це досить просто: у столиці імперії був книжковий ринок, бібліотеки та інтелектуальне оточення. Найпоширенішою дією щодо книжки, зафіксованою у щоденнику Ханенка, є купівля. Автор вказує, що «купив» книжку, або ж просто вказує її ціну (6 жовтня 1730 р.: «Дві псалтирки куплені за 1 рубль 20 копѣекъ»; 7 вересня 1730 р.: «За книжку латинскую, називаемую Hugo Grotius de veritate religionis Christianae, дано 64 к.»; 9 лютого 1747 р.: «За граматику печатную на русскомъ и нѣмецкомъ языкѣ 80 к.»; 4 липня 1748 р.: «За книгу «Физику експериментальную» дано 60 к.»).

Досить часто авторів щоденника книжки дарують. Дарувальниками виступають священники, дворяни, єпископи. Так, 18 лютого 1733 р. М. Ханенко робить запис: «Обѣдали мы у паней матки, а послѣ обѣда у мене былъ первой отецъ Патермуфѣй, городничѣй лицейскій и подарилъ мнѣ книжечку Полуставецъ». А 10 травня того ж року нотує: «Отець же архимандритъ подарилъ мнѣ и сину двѣ книжки латинскіе». Або 26 листопада 1747 р.: «Послѣ полдня ездили съ Гудовичемъ на Василевскій островъ и тамъ были у префекта академіи кievской, отца Варлаама Лацевского, который подарилъ мнѣ книжку «Граматику греко-латинскую»». При чому акт дарування відбувається і в зворотному напрямку – дарує Микола Ханенко:

14 серпня 1746 р.: «Андрея Ивановича Полянского синь. Петръ Андріевичъ, сержантъ інгермоландского полку и принесъ ко мнѣ другое писмо отъ сина моего, зъ моря писанное, которому я подарилъ книжку молитвенникъ печерского друку съ тропарами».

<sup>2</sup> Сердюк І. Маленький дорослий: дитина й дитинство в Гетьманщині XVIII ст. Київ: К.І.С., 2018. 456 с.

<sup>3</sup> Дзюба О. Приватні бібліотеки України XVIII ст.: власники та репертуар зібрань. *Україна в Центральній-Східній Європі*. 2002. Вип. 2. С. 292–302; Дзюба О. Вихованці Києво-Могилянської академії: українські мемуаристи Я. Маркович та М. Ханенко (перша половина XVIII ст.). *Український історичний журнал*. 2019. № 3. С. 64–87; Дзюба О. Дозвілля в повсякденному житті козацької старшини (на матеріалах мемуарної літератури першої половини XVIII ст.). *Соціум. Альманах соціальної історії*. 2017. Вип. 13–14. С. 308–328.

<sup>4</sup> Таїрова-Яковлева Т. Повсякдення, дозвілля і традиції козацької еліти Гетьманщини. Київ: Кліо, 2017. С. 184.

<sup>5</sup> Панашенко В. Соціальна еліта Гетьманщини (друга половина XVII – XVIII ст.). Київ: Ін-т історії України НАН України, 1995. С. 221.

<sup>6</sup> Острячко А. «Щоденник» М.Д. Ханенка в листуванні О.І. Ханенка з О.Ф. Кістяківським. *Сіверщина в історії України*. Київ. 2011. Вип. 4. С. 290–294; Зінченко О. Наративні стратегії в «Денних записках» Якова Марковича. *Слово і час*. 2015. № 10. С. 86–92; Зінченко О. «Домашній протокол» 1717–1767 рр. генерального підскарб'я Якова Марковича в контексті українського щоденництва XVIII ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук, 10.01.01 [б.в.], 2017; Любовець Н. Вивчення мемуарів як історичного та біографічного джерела: до історіографії проблеми. *Українська біографістика*. Київ, 2010. Вип. 7. С. 66–104.

<sup>7</sup> Я користувався оцифрованою версією «Щоденника», розміщеною на сайті: *Ізборник*. URL: <http://litopys.org.ua/khanenko/khan.htm>.

23 квітня 1743 р.: «Івану Андрієвичу Гамалі подарилъ я книгу печатныхъ указовъ імператора Петра 1-го, съ 1714 по 1722 годъ состоявшихся».

М. Ханенка активно поповнював свою бібліотеку поштою. Для цього він замовляв книжки в своїх приятелів, просив чи наказував купити книжки, виписував через свого сина, який навчався в Кіллі.

9 серпня 1732 р.: «Книгу Телемака прислалъ уставщикъ цесаревнинъ Іванъ Петровичъ».

20 серпня 1732 р.: «Послѣ полдня прислана отъ отца М. книжка латинская моя, а къ нему я его книжку отпустилъ: Iosephi Binghami de antiquitatibus Ecclesiasticis».

7 листопада 1744 р.: «Обослано мене какъ зъ михайловского монастыря водкою, медомъ и пивомъ. такъ изъ печерского тѣмъ-же, а сверхъ того прислана отъ отца архимандрита печерского книга “Камень Вѣры”».

10 жовтня 1746 р.: «Даны въ перепліотъ двѣ книги латинскіе, изъ Киля отъ сина мнѣ присланые, за которіе отъ работы надлежитъ дать 80 к. и даны уже 15 к. (14. За оправу двохъ книжокъ, отъ Василя сина изъ Киля присланныхъ, доплачено 65 к.)».

21 серпня 1732 р.: «Данъ реестръ книгъ латинскихъ господину учителю Крафту, которіе надобно за моремъ покупить».

Микола Ханенко часто давав книжки зі своєї бібліотеки для читання знайомим. Так, 26 червня 1732 р. він «позычилъ отцу архимандриту Платону Малиновскому книжки de officii hominis, а у его вчора взялъ для прочитаня Sulpitii Severi hystoriam sacram». Або ж 24 вересня 1742 р. «позичилъ сынъ Василь у сотника глуховского Даміана Туранского сына книжку грамматику нѣмецкую зъ русскимъ». При цьому автор чітко розрізняє: «дав» він книжки, чи «позичив». І 3 липня 1749 р. нотує, що «Обѣдалъ у насъ Іванъ Алексієвичъ Горчаковъ, и ему-жъ книги его двѣ отданы и моя одна, Лексиконъ Саваріевъ, позичена для прочитанія». Або 27 жовтня 1733 р. записує, що «полковнику черезъ Якова циліюрика позыченъ Военный Уставъ».

Також Ханенко пересилав книжки різним адресатам через своїх слуг або якимось іншим способом.

28 березня 1746 р.: «До г. Кондратовича отосланы 3 книжки латинскіе».

21 серпня 1746 р.: «Отослалъ черезъ хлопця Карпа книжку нѣмецкую до Носка – о. св. Феодоръ Стратилатъ».

21 жовтня 1746 р.: «Отослалъ книжки латинскіе къ Григорію Политикъ».

Незважаючи на статки М. Ханенка, мабуть, він не завжди міг купити бажану книжку, іноді доводилося їх переписувати. Відповідні згадки є в щоденнику. Наприклад, 4 січня 1733 р. він позичив книжку для копіювання і зобов'язувався повернути оригінал: «Взялъ позыкою для переписаня книгу, зовемую “Літописецъ Келейній” покойного преосвященного Димитрія, ростовского митрополита, – у Івана Петровича, уставщика надъ пѣвчими государыни цесаревны, и къ нему о визыченю тоей книги писалъ карту, что по переписаню оную отдать я долженъ». Або 4 листопада 1742 р.: «Началь писецъ гадяцкого полку переписать книгу Розговоровъ въ царствіи мертвыхъ Кароля 12, короля шведского, зъ герцогомъ голштейнъ готторискимъ Фридрихомъ».

Ханенко і сам позичав книжки для копіювання, і давав іншим. 2 січня 1748 р.: «Вечеромъ былъ у насъ г. Горчаковъ, которому позичилъ я для переписки казань двѣ: 1-е изъ французского переведенное, 2-е въ день Рожества Христова съ нравоученіемъ о совѣсти, 3-е отвѣтъ епископовъ російскихъ на писмо богослововъ сорбонскихъ, 4-е переводъ о исповѣди и разговоры Марнолфа и Федра о смерти Корнилія Монтія».

28 березня 1753 р.: «Протопопъ погарскій и Кочержинскій у насъ были и книжку рукописную мою протопопъ для переписи взяли».

Іноді М. Ханенко згадує, що відправляв когось по книжки, але з тексту не зрозуміло, чи вони йому належали, чи він їх випозичав. Так, 6 квітня 1753 р. «посланъ Матвѣй компанѣецъ за нѣкоторыми справками въ Стародубъ и зъ писмами до полковника о Костѣ, снѣцару погарскому, и до Івана Дащенко за книгами».

Окрім книжок М. Ханенко купував газети. Про кількість можна судити зі згадки у щоденнику, яка вказує, що вони окремо перепліталися.

17 грудня 1752 р.: «Писалъ въ С.-П.-Бурхъ до Вайникова, до Карновича и до секретаря академіи наукъ Петра Ісаевича Ханіна о газетахъ на 1753-й годъ, о календарѣ новомъ и о книгахъ вновь печатанныхъ».

23 лютого 1743 р.: «Переплетчику за газеты 6 к.»

М. Ханенко робив переклади різних текстів. Так, від 17 квітня 1747 р. у щоденнику є запис: «Началь переводить Мальярдовы до покойного преосвященного Феодана Прокоповича отвѣты о вѣрѣ нашей и о римской и протестантскихъ религіяхъ». Про те, що вони були не лише для власного вжитку, свідчить згадка від 13 листопада 1747 р.: «Черезъ Чамова послалъ переводы катехисмы и писма Мальярдового до прокурора Николева». Такі пере-

клади звірялися фахівцями Синода. Так, Ханенко 5 лютого 1748 р. нотує, що відіслав власний переклад до обер-секретаря Синода Якова Леванідова: «и я къ нему послалъ своего переводу Катехисмъ, Апологию и Малярда отвѣты, какъ приступилъ къ нашей церкви».

І, звісно, книжки опрацювали в спеціальні обкладинки. Про це у щоденнику є дуже багато згадок, часто із зазначенням суми, витраченої на послуги інтролігатора.

Назагал трохи інша номенклатура дії щодо книжки спостерігається в щоденнику Якова Марковича. Про них у записях Марковича є багато згадок. Як і Ханенко, Маркович часто купує книжки, про що лише відповідні записи:

19 січня 1728 р.: «Сегодня купилемъ книгъ 6 полскихъ, за 7 р.»;

23 січня 1728 р.: «заездилъ въ городъ покупать книгъ, и у библиотекарю купилемъ книгъ, а именно: болшихъ 5 за 6 р. и 20 коп.»;

28 березня 1728 р.: «Сегодня историю полскую, въ томахъ 3-хъ купилъ я за 2 р.»<sup>8</sup>.

Також Марковичу книжки дарували. Так, у записі від 25я серпня 1729 р. відзначено, що «Билисмо у футоръ галецкого, гдѣ книжку Manuale contra... противъ лютеранъ и проч. подарилъ мнѣ его служитель...».

Бібліотеку Марковича активно використовував не лише власник. Книжки активно позичали родичам та іншим старшинам. Щоденник рясніє згадками про те, що якусь «книгу позичив», чи замовив, переслав. Адресатами такого обміну були представники старшини та церковні ієрархи. Наприклад:

«Отець ректоръ Волчанскій бувъ у мене и просидѣлъ долго, а взялъ библиотецкую книжку Орега Gregorii Thaumaturgi, а другую позичилемъ для читанья Алькоран Русскій»<sup>9</sup>; «отцу Савѣцкому протопопъ позичилемъ книгу латинской Василия вел.»<sup>10</sup>.

Власник стежив за тим, кому що позичав, іноді нагадував – книжки слід повернути. Яків Маркович і сам часто брав чужі книжки або для прочитання, або для конспектування. Про це маємо такі записи:

1 червня 1725 р.: «заехали до прилучанъ п.п. Федора, Горленка и прочихъ, где книжку писаную лѣтописную о казакахъ взялисмо для прочитанья»<sup>11</sup>;

1726 р., 29 квітня: «Стефану Гамалѣи позиченую отъ его книгу «Compedium medicum» полскую отдалемъ, и мою другую время Basilii magni до прочитанья позичилемъ»<sup>12</sup>.

Іноді у щоденнику йдеться про дії, які важко інтерпретувати, адже не зрозуміло кому належала книжка. Наприклад, 26 серпня 1729 р.: «отець протопопъ роменскій принюсъ мнѣ поетику Прокоповича, архиерея»<sup>13</sup>.

Яків Маркович часто замовляв книжки в інших містах. Так, у записі від 11 грудня 1730 р. вміщено розлогий список книжок, які були куплені на замовлення у Гданську, або ж згадка про те, що «писалемъ писма въ Глуховъ... о покупкѣ медикаменту, апологии Бударевой и двохъ книгъ Мореръ»<sup>14</sup>.

Окрім активного поповнення своєї бібліотеки книгами, Маркович постійно замовляв газети, у тому числі іноземні. У Гетьманщині періодичних видань тоді не було, але про них добре знала освічена публіка, адже вони вже майже двісті років виходили у Європі. Прикладом для наслідування могли бути гетьмани, які пильно стежили за подіями в європейських державах і активно купували газети. Так, про значну кількість європейських газет у Мазепи згадували іноземні послі. Я. Маркович замовляв французькі та голландські газети в Петербурзі: «Писал письмо до Заруцкого в С.П.бурхъ, чтоб купил... газетъ французских от септевр»<sup>15</sup>.

Мабуть, як і інші власники бібліотек, Маркович витрачав значні кошти на послуги палітурників, про що писав у щоденнику. Так, 2 листопада 1739 р. він зазначає: «Dictionaire le grand de Morigi, отправлений интеллѣгаторомъ в пустинцѣ, принесен ко мнѣ имъ же, которому залпал 1 р. 40 к.»<sup>16</sup>; «Даль я интеллѣгаториви тестаментъ Compendium medicale – и лѣбри зъ аркушами, книжицею оправить, за все 90 коп.»<sup>17</sup>.

Я. Маркович, як і М. Ханенко, займався літературними вправами. Це може засвідчувати як власні письменницькі здібності, так і бути результатом отриманої освіти. При чому варто зазначити, що Маркович значно частіше про це згадував у своєму щоденнику.

<sup>8</sup> Дневник генерального подскарбия Якова Марковича (1717–1767 гг.): В 3 ч. Киев: Тип. Г.Т. Корчак-Новицкого, 1893–1897. Ч. 2: 1726–1729 гг. С. 209, 211, 219.

<sup>9</sup> Там само. Ч. 1. С. 113.

<sup>10</sup> Там само. Ч. 1. С. 169.

<sup>11</sup> Там само. Ч. 1. С. 241.

<sup>12</sup> Там само. Т. 1. Ч. 2. С. 35.

<sup>13</sup> Там само Т. 1. Ч. 2. С. 317.

<sup>14</sup> Там само. Т. 1. Ч. 3: 1730–1734 гг. С. 70, 84.

<sup>15</sup> Дневник Якова Марковича. Выдава В. Модзалевский. Київ; Львів: Накладом НТШ, 1913. С. 1.

<sup>16</sup> Там само. С. 300.

<sup>17</sup> Дневник генерального подскарбия... Ч. 3. С. 330.

Маркович не лише читав книжки, досить часто він робив виписки на теми, що його цікавили: богословські, кулінарні, природничі. Так, є виписки «изъ филозофа Конфунція»<sup>18</sup>, католицького богослова Гучія (П'єра Данієля Юе)<sup>19</sup>, голландського натураліста Антоні ван Левенгука<sup>20</sup>, особливо багато виписок із творів Аврелія Августина<sup>21</sup>.

Окрім читання книжок Я. Маркович перекладав різні тексти й писав промови на різні okazji. З одного боку, це – особисте зацікавлення, а з іншого – результат звички, що була сформована ще у часи навчання в Могилянці. Так, 20 липня 1728 р. автор зазначає, що зробив переклад 2-го Псалма зі старовірської мови «на славенській діалект»<sup>22</sup>. Перекладав Маркович і з латини: «С. Григорія, Неокесарійського чудотворця, слово на Благовіщення Пресвятыя Богородицы зъ латинского на языкъ рускій переведлемъ»<sup>23</sup>.

Робив переклади не лише богословських текстів, а й поезії. Так, автор вмістив до щоденника власний переклад відомого середньовічного гімну про марноту життя, авторство якого приписують Джакопоні да Тоді (Jacopone da Todi бл. 1236–1306 рр.). Окремо зазначає, що Маркович зробив переклад під час військового походу<sup>24</sup>.

А в березні–квітні 1729 р. написав «розсужденіе богословкое на бозбожіе» об'ємом 20 листів четвертого формату<sup>25</sup>. Писав вірші для своїх доньок<sup>26</sup>.

Третій щоденник, який мене цікавить – це щоденник Петра Апостола<sup>27</sup>. Його текст найкоротший і охоплює лише роки 1725–1727. У щоденнику автор кілька разів згадує, що купив книжки:

4 грудня 1725 р.: «Быль съ отцомъ у князя, гдѣ купилъ за 10 р. слѣдующія книги...»;

20 січня 1726 р.: «Заплатилъ 2 р. за книгу Les curieuses assemblées d'Éva».

Також П. Апостол давав власні книжки. Наприклад, 7 грудня 1725 р. автор нотує, що «послалъ молдавскому князю словарь де-Поме». А іноді брав чужі книжки. Так, у записі за 5 січня 1726 р. читаємо: «Быль у князя, у отца Кондоиди, гдѣ взялъ 17 итальянскихъ книгъ».

Окрім книжок, купував Апостол і газети. У щоденнику є згадки про російські й німецькі газети. Але, враховуючи знання іноземних мов, можна припустити, що було багато газет із різних країн. Також П. Апостол досить часто записує до щоденника витримки з текстів як художніх, так і філософських. Наприклад, 9 липня 1725 р.: «Я извлекъ изъ итальянской книги...» або того само місяця нотує: «мѣста изъ Ceremoniale Historico Politico».

**Висновки.** Порівнюючи між собою три щоденники, можна зазначити, що в Я. Марковича значно більше згадок про якісь літературні справи (написання текстів, перекладів, роздумів, казань на святкові дні, віршів); але не варто забувати, що діаріуш Я. Марковича – найдовший із усіх. Усі три автори згадують певні назви книжок або їхніх авторів. З-поміж трьох авторів найбільше таких згадок є в П. Апостола. Але при цьому варто пам'ятати – щоденник Апостола найкоротший, тому й складається відповідне враження.

Прочитання текстів щоденників дозволяє визначити номенклатуру дій щодо книги. Отже, книги:

- купували;
- замовляли книжки, у тому числі за кордоном; іноді купували по кілька однакових примірників, а це означає, що потім їх комусь роздавали / розсилали / продавали / дарували;
- дарували самі й приймали в дар;
- позичали для себе й позичали комусь; при цьому іноді використовували слово «брав»;
- давали, при чому автори розмежують поняття «дав» і «позичив»;
- книги пересилали. Це робили як інші люди на замовлення авторів щоденників, так і самі автори кудись / комусь відсилали книги;
- книги переписували або робили з них виписки;
- у щоденниках згадуються рукописні книжки, які також брали для переписування;

<sup>18</sup> Дневник генерального подскарбия... Ч. 2. С. 293.

<sup>19</sup> Там само. Ч. 2. С. 298.

<sup>20</sup> Там само. Ч. 2. С. 253–254.

<sup>21</sup> Там само. Ч. 2. С. 313, 321, 319, 323, 324, 326, 327, 329, 331, 332; Ч. 3. С. 50.

<sup>22</sup> Там само. Ч. 2. С. 239.

<sup>23</sup> Там само. Ч. 1. С. 76.

<sup>24</sup> Там само. Ч. 1. С. 292. Про інші переклади цього гімну див.: Grześkowiak R. Decyma barokowych przekładów pieśni o marności świata (inc.: «Cur mundus militat sub vana gloria»). Studium źródłoznawcze. *Roczniki Humanistyczne*. 2021. T. LXIX. S. 101–123.

<sup>25</sup> Дневник генерального подскарбия... Ч. 2. С. 290–292.

<sup>26</sup> Там само. Ч. 1. С. 186.

<sup>27</sup> Я користувався згаданою вище оцифрованою версією «Щоденника».

• автори щоденників самі займалися літературною творчістю: писали вірші, промови, філософсько-релігійні роздуми, робили переклади й потім часто ці тексти відсилали іншим адресатам. Так, постійним «рецензентом» Якова Марковича був Феофан Прокопович;

• книжки й газети віддавали палітурникам для виготовлення обкладинки.

Що в текстах щоденників вказує на ставлення авторів до книжки? Найперше, постійні згадки про книжки й газети. Якби це було не важливим для авторів, то вони б не згадували про них. До того ж щоденники не писалися для чужих очей і дбати про створення гарного іміджу не було сенсу.

Готовність авторів витратити немалі гроші на придбання книжок, замовляти дорогі екземпляри з-за кордону. Наприклад, Я. Маркович вказував, що за місяць витратив на купівлю книжок майже 15 рублів, що було дуже значною сумою.

«Купилемь миңею праздниковъ за 1 р., октоихъ въ двохъ книжкахъ, за 1 р. и 23 а., объ ординахъ книжку»<sup>28</sup>. Можна припустити, що навряд це перший октоїх у бібліотеці. Через кілька днів Маркович ще купує «книгъ 6, полскихъ за 7 р. зъ гривнею»<sup>29</sup>. А за кілька днів ще докуповує книжок на суму 12 рублів із гривнею.

Про те, що книжки вважали не лише матеріальною цінністю, свідчать і постійні нагадування повернути примірник, який комусь позичили. Окремою статтею витрат власників бібліотек були послуги палітурників. Усі автори щоденників вказують на це.

Можемо стверджувати, що в авторів щоденників до книжки було трепетне ставлення, вони піклувалися як про кожний окремий екземпляр, так і про бібліотеку загалом. На мою думку, найкраще це виявляється в щоденнику Я. Марковича, коли він передивляється своєю бібліотеку, каталогізує та наводить у ній лад: «Сегодня не ездилемь никуда, а пересмотривалемь книгъ своихъ и пересушешовалемь, которыхъ по ищисленію показалось, болшихъ книгъ самихъ – 88, аркушовихъ – 29, четверковихъ и малихъ – 223, итого 340»<sup>30</sup>.

Отже, не зважаючи на те, що щоденники Якова Марковича, Миколи Ханенка та Петра Апостола були оприлюднені півтора століття тому, вони й надалі зберігають свій інформаційний потенціал і дозволяють дослідникові наблизитися до розуміння внутрішнього світу української еліти XVIII ст.

#### References

Dziuba, O. (2002). Pryvatni biblioteky Ukrainy XVIII st.: vlasnyky ta repertuar zibrani [Private libraries of Ukraine in the XVIII c.: owners and repertoire of collections]. *Ukraina v tsentralno-skhidnii Yevropi – Ukraine in Central-Eastern Europe*, 2, P. 292–302.

Dziuba, O. (2016). Vvkhovantsi Kivievo-Mohvlianskoï akademii: ukrainski memuarystv Ya. Markovych ta M. Khanenko (persha pol. XVIII st.) [Pupils of the Kiviv-Mohvli Academy: Ukrainian memoirists Ya. Markovych and M. Khanenko (the first half of the XVIII c.)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical journal*, 3, P. 64–87.

Dziuba, O. (2017). Dozvillya u povsyakdenomu zhytti kozatskoyi starshyny (na materialakh, shcho peredayetsya memuarnoyu literaturoyu pershoyi pol. XVIII st.) [Leisure in everyday life for cossack officers (based on memoirs of the first half of the XVIII c.)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical journal*, 13–14, P. 308–328.

Grzeńkowiak R. (2021). Decyma barokowych przekładów pieśni o marności świata (inc.: «Cur mundus militat sub vana gloria»). Studium źródłoznawcze. *Roczniki Humanistyczne*. T. LXIX. P. 101–123.

Liubovets, N. (2010). Vychennia memuariv yak istorychnoho ta biohrafichnoho dzhherela: do istoriohrafii problemy [Study of memoirs as historic and biographic source: to the historiography of the problem]. *Ukrainska biohrafistyka – Ukrainian biograph studies*, 7, P. 66–104.

Ostianko, A. (2011). «Shchodennyk» M.D. Khanenka v lystuvanni O.I. Khanenka z O.F. Kistiakivskym [Khanenko's «Diary» in the letters of O. Khanenko to O. Kistiakivskyi]. *Siversshchyna v istorii Ukrainy – Siversshchyna in the history of Ukraine*, 4, P. 290–294.

Panashenko, V. (1995). Socialna elita Hetmanshchyny (dr. pol. XVII – XVIII st.) [The social elite of the Hetmanate (the second half of the XVII – XVIII c.)]. Kyiv, Ukraine.

Serdiuk, I. (2018). Malenkyi doroslyi: Dytyna y dytynstvo v Hetmanshchyni XVIII st. [Little Grown Up: Child and childhood in the Hetmanate in the XVIII c.]. Kyiv, Ukraine.

Sokyрко, O. (2021). Kulinarna mandrivka v Hetmanshchynu: Sekrety y tayemnytsi staroukrayinskoyi kukhni ser. XVII – XVIII st. [Culinary Journey to the Hetmanate: Secrets and secrets of old ukrainian cuisine of the middle of the XVII–XVIII c.]. Kyiv, Ukraine.

Strukevich, O. (1997). Heneralnyy pidskarbiy Yakiv Markovych [The general treasurer Yakiv Markovych]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 5, P. 87–96.

Tairova-Yakovleva, T. (2017). Povsyakdennyya, dozvillya i tradytsiyi kozatskoyi elity Hetmanshchyny [Everyday life, leisure and traditions of the Cossack elite of the Hetmanate]. Kyiv, Ukraine.

<sup>28</sup> Дневник генерального подскарбия... Ч. 2. С. 209.

<sup>29</sup> Там само. С. 210.

<sup>30</sup> Там само. С. 308.

Zinchenko, O. (2015). Naratyvni stratehii v «Dennykh zapyskakh» Yakova Markovycha [Narrative strategies in «Diary written» by Yakiv Markovych]. *Slovo i chas – Word and time*, 10, P. 86–92.

Zinchenko, O. (2017). «Domashniy protokol» 1717–1767 rr. heneralnoho pidskarbiya Yakova Markovycha v konteksti ukrayinskoho shchodennykarstva XVIII st. [«Home Protocol» of 1717–1767 of the general treasurer Yakov Markovych in the context of Ukrainian diaries of the XVIII c.]. Kyiv, Ukraine.

**Пилипенко Володимир Миколайович** – кандидат історичних наук, доцент, докторант Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України.

**Pylypenko Volodymyr** – Ph.D., assistant professor, M. Hrushevsky Institute of Ukrainian archeography and source studies.

E-mail: pylvova@gmail.com

### **BOOKS IN THE LIFE OF THE COSSACK ELITE OF THE HETMANSHIP (BASED ON THE DIARIES OF YAKOV MARKOVYCH, MYKOLA KHANENKO AND PETER APOSTOL)**

**The aim of the research.** To determine the attitude to books among educated representatives of the Cossack elite in Hetmanship on the basis of the diaries.

**Tasks of the research.** To identify mentions of books and printed products in the diaries, catalog what was done with the books, outline the attitude of the authors of the diaries to the book.

**Actualization of research.** The Ukrainian Cossack elite, as the stratum of society, has been studied thoroughly by researchers for at least three centuries. During this time, the historical paradigm and, as a result, the assessment of the activities of the Cossack foreman changed several times. Today, there is a demand in society for the history of its own, not foreign, elites such as the Russian nobility. That is why there is a growing interest in the study of various spheres of life of Cossack elite. This allows us to look at them not only as warriors, but also as the stratum of society that arose and developed, tried to realize itself, fought for its own existence. Good education is necessary for the political elite of the state, and the elite began to care about the education of children from the end of the XVII c. During educational process, respect for the book was established. This can be seen from the diaries by Yakiv Markovych, Mykola Khanenko, and Petro Apostol. Their diaries have survived to present times.

**The scientific novelty of the work** is to comprehensively highlight the role of the book, represented in the diaries of Cossack elite members of the XVIII c.

**Conclusions.** The texts of the diaries make it possible to catalog the nomenclature of actions related to the book. It's true that books were bought, donated, borrowed, ordered from abroad, copied, sent to each other. Mentions of library cataloging, constant reminders to various addressees to return a borrowed book, significant expenses for the purchase of books and the services of introbinders testify to the careful attitude towards the book.

**Key words:** Cossack elite, memoirs, leisure, Hetmanship of the XVIII c.

**Дата подання:** 2 жовтня 2022 р.

**Дата затвердження до друку:** 20 жовтня 2022 р.

#### **Цитування за ДСТУ 8302:2015**

Пилипенко, В. Книжки в житті козацької еліти Гетьманщини (на матеріалах щоденників Якова Марковича, Миколи Ханенка та Петра Апостола). *Сіверянський літопис*. 2022. № 4. С. 73–79. DOI: 10.5281/zenodo.7378991.

#### **Цитування за стандартом APA**

Pylypenko, V. (2022). Knyzhky v zhytti kozatskoi elity Hetmanshchyny (na materialakh shchodennykyv Yakova Markovycha, Mykoly Khanenka ta Petra Apostola) [Books in the life of the cossack elite of the hetmanship (based on the diaries of Yakov Markovych, Mykola Khanenko and Peter Apostol)]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 4, P. 73–79. DOI: 10.5281/zenodo.7378991.

